

MEDIJI I OSOBE SA INVALIDITETOM

Beograd, 2014.

Goran Bašić

MEDIJI I OSOBE SA INVALIDITETOM

Beograd, 2014.

Mediji i osobe sa invaliditetom

Izdavač: Centar za istraživanje etniciteta

Autor: dr Goran Bašić

Za izdavača: Dragica Puljarević

Elektronsko izdanje

Beograd, 2014. godina

ISBN 978-86-84481-09-4

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti ili kopirati u nekomercijalne svrhe uz obavezno navođenje izvora.

Istraživanje i pisanje ovog Izveštaja podržalo je Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, ali saopšteni stavovi nisu nužno i stavovi Ministarstva.

Sadržaj teksta je isključivo odgovornost autora i ne predstavlja nužno stavove Ministarstva.

SADRŽAJ

UVOD	4
ODNOS PREMA OSOBAMA SA INVALIDITETOM U PROŠLOSTI I DANAS	6
MEDIJSKI SADRŽAJI O PROBLEMIMA OSOBA SA INVALIDITETOM	17
ŠTA PROMENITI?	25
LITERATURA	30

UVOD

Položaj i zaštita prava osoba sa invaliditetom u Srbiji unapređeni su u poslednjoj deceniji, ali još uvek su izražene brojne prepreke u vezi sa ostvarivanjem priznatih prava. Uprkos tome što se država opredelila da kroz inkluzivne javne politike, posebno u obrazovanju i zapošljavanju, obezbedi društveno uključivanje OSI, postoje snažni otpori prihvatanja takvog modela društvene integracije. Invaliditet mnogi shvataju kao bolest i zbog toga se za većinu problema, umesto u društvenoj zajednici, rešenja traže u medicini. Iskustva govore suprotno: manji deo problema sa kojima se suočavaju lica sa invaliditetom je medicinske prirode, odnosno puno ostvarivanje prava i dostojanstven život u zajednici isključivo zavise od sposobnosti društva da prihvati različitost kao stanje koje samo po sebi ne znači i hendikep.

Borba za uspostavljanje društvenih vrednosti kojima je socijalno uključivanje sredstvo da obezbedi ostvarivanje načela ravnopravnosti je dugotrajan proces i ostvaruje se generacijama. Ona se ne vodi samo na normativnom nivou na kojem se propisima zabranjuje diskriminacija i obezbeđuju prednosti osobama sa invaliditetom prilikom ostvarivanja prava, već je reč o dugoročnoj strategiji čiji cilj je da kroz javne politike obrazovanja, kulture, medija društvo uspostavi na načelu humaniteta. U takvom društvu ravnopravnost nije pravna, već faktička kategorija.

Iako je takvo društvo ideal, ka njemu se stremlji različitim javnim politikama. Primena inkluzivnih javnih politika se različito ostvaruje, zavisi od velikog broja socijalnih, ekonomskih i drugih činilaca i ljudskih resursa i rizično je predviđati krajnji ishod. Ipak, zahvaljujući standardima ljudskih prava i razvijanju instrumenata i mehanizama njihovog ostvarivanja izvesno je da se položaj osoba sa invaliditetom menja na bolje. Još pre nekoliko decenija u svakodnevnom govoru, pa i među stručnjacima, za osobu sa invaliditetom upotrebljavali su se izrazi koji su uvredljivi i u savremenom dobu društveno neprihvatljivi. Termini kojima su se dugo vremena pejorativno, ali i u stručnoj

literaturi i govoru označavanje osobe sa invaliditetom bili su prepreka za suštinska saznanja o ličnosti osobe sa invaliditetom.

U savremenom društvu pažnja je usredsređena na ličnost invalidne osobe, a ne na invalidnost kao njeno glavno obeležje. Individualnost i socijalno okruženje u kojem svako ima pravo da traga za vlastitom srećom postali su parametri oko kojih je osmišljavano ukupno unapređenje položaja osoba sa invaliditetom.

ODNOS PREMA OSOBAMA SA INVALIDITETOM U PROŠLOSTI I DANAS

Do druge polovine XX veka u humanističkim i društvenim naukama nije bilo značajnijih radova o osobama sa invaliditetom. Šta više, izvori o položaju i životu osoba sa invaliditetom bili su neistraženi i svako ko se usuđivao da zaključuje o tome na osnovu skromne i selektivne građe i literature rizikovao je da i sam podlegne stereotipnim uopštavanjima. Zapostavljeni u promišljanjima o društvenim promenama i sopstvenom mestu u njima ovi ljudi su živeli na nepromenljivim marginama. Suprotstavljanje predrasudama nije donosilo boljitak sve do savremenog doba kada se „novi liberalni“ nazor „zauzeo“ i za njihov društveni položaj.

Pod uticajem radikalnih feminističkih teorija¹ koje su pitanje roda i perspektive roda nametnule u akademskom i javnom životu, a kasnije i znatno šireg „post-feminističkog“ diskursa rasprava o različitosti se prenosila i među druge društvene grupe čiji položaj je zahtevao ne samo oslobađanje od nepovoljnih društvenih stega, već i promenu društvenih uloga, odnosno otvaranje prostora za njihovo neposredno učešće u promenama.

I dok su feministkinje i antirasistički pokreti imali snažnu društvenu podršku osobe sa invaliditetom su se suočavale sa novim izazovima, naime iako su se vrata u multikulturalnu arenu široko otvorila, to nije značilo i to da su svi među liberalnim multikulturalistima oslobođeni od predrasuda prema invalidnosti. Koliko su stereotipi o invalidnosti snažni ukazuju česti primeri stida porodica u kojima skrivena od javnosti žive invalidna lica i uverenje da je invalidnost „Božja kazna“ za počinjene grehe predaka. U konzervativnim sredinama deca s invaliditetom su usamljena, izložena su pritiscima, a često roditelji

¹ Friedan, Betty, *The Feminine Mystique*, New York, 1963; Milet, Kate, *Sexual Politics*, New York, 1970; Germaine Greer, *The Female Eunuch*, New York, 1971.

strahuju da je invalidnost jednog deteta prepreka braći i sestrama da zasnuju porodice. „Platonov žig“ da se lekari staraju samo o telesno i duhovno zdravim građanima² i da su za državu i „duševno bolesne“ najbolja rešenja smrt ili progonstvo iz javnosti³ obeležio je živote ljudi sa invaliditetom u različitim epohama.

Percepcija o invalidnosti počinje da se menja sa učenjem o individualizmu i pedagoškim optimizmom Džona Loka po kojem obrazovanje ima prednost nad nasleđe.⁴ Drugačijoj perspektivi, u odnosu na srednjevekovnu praksu „tamničenja“ i segregacije osoba sa invaliditetom doprineli su Dekart racionalističkim, Holbah, Helvecijus, Didro materijalističkim učenjem i Kondijak svojim senzualizmom. Po racionalistima osoba zdrava uma, bez obzira na stanje čula, može učiti, a po senzualistima u ljudskom umu nema ničega što već nije bilo u čulima i zbog toga znanje može sticati osoba zdravih čula bez obzira na stanje uma. Didro je 1751. godine uputio francuskoj javnosti dva pisma, jedno o slepima, namenjeno onima koji vide i drugo, *Pismo o gluvima i nemima* namenjeno onima koji čuju i govore. Namera mu je bila da skrene pažnju na probleme slepih i gluvi ljudi i da predoči da se problemi njihovog obrazovanja i socijalizacije mogu rešavati samo sistemskim pristupom. Zbog tih pisama, ali i zbog ranijih kritika režima, osuđen je na tromesečno zatočeništvo u zamku Vensen.⁵

Međutim, presudan uticaj na izmenu shvatanja društva o osobama sa invaliditetom u XX veku izvršili su retki pojedinci među njima koji su uspeli da uprkos nepovoljnom socijalnom okruženju prevaziđu prepreke i nametnu ideje koje su postepeno postajale inspiracija javnih politika. U radu „Pregled odnosa društva prema osobama sa invaliditetom kroz istoriju“⁶ Jasmina Petrović ukazuje na značaj rada Helen Keler koja je uprkos urođenom slepilu i oštećenju sluha uspela

² Platon, *Država*, Beograd, 1976. (U antičkoj tradiciji nalazimo i to da je Herodot pisao da su Spartanci na planini Tajget ostavljali „slabu i zakržljalu“ decu – Istorija, Novi Sad, 1988., str.478)

³ Platon, *Zakoni*, Beograd, 1976.

⁴ Džon Lok, *Misli o vaspitanju*, Znanje, Beograd, 1950.

⁵ Miranda Bobnar, *Pismo o slepih in očrt Diderotove filozofije materializma*, Filozofski vestnik I, Letnik XXXII, 2011.

⁶ Teme, XXXVI, Br.2, Niš, 2012.

da diplomira na Radklif Koledžu i da aktivno zastupa i zagovara prava osoba sa invaliditetom, posebno lica sa senzornim oštećenjima. Na žalost, veliki broj lica koja su iz svetskih ratova izašli sa invaliditetom dodatno su uticali na pristup osobama sa invaliditetom. Umesto segregacije sve više se promišljalo o njihovoj integraciji i rehabilitaciji, odnosno osposobljavanju da uz pomoć ortopedskih pomagala i specijalizovanih medicinskih i psiholoških službi, maksimalno iskoriste nenarušene sposobnosti.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN⁷ podstakla je različite pokrete za ljudska prava da zahtevaju priznavanje prava marginalizovanih grupa, sprečavanje i eliminisanje svih oblika diskriminacije i punu ravnopravnost građana bez obzira na njihova lična svojstva, uverenja i ubeđenja. Međutim, trebalo je da prođe duže od pola veka da bi Ujedinjene nacije usvojile poseban instrument kojim se štite prava osoba sa invaliditetom. Istini za volju izglasavanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 13. decembra 2006. godine⁸ prethodilo je usvajanje nekoliko UN strateških dokumenata kojima je osvajanje prostor za njeno donošenje.⁹

Konvencija ne stvara nova prava za osobe sa invaliditetom već predviđa koje mere će države preduzimati kako bi osobama sa invaliditetom omogućile da u praksi efikasno ostvaruju građanska,

⁷ A/RES/217, 10. decembar 1948.

⁸ Republika Srbija ju je ratifikovala 29. maja 2009. godine, „Službeni glasnik RS“, broj 42/09.

⁹ Deklaraciju o pravima mentalno obolelih lica Generalna skupština UN je usvojila 1971., a Deklaraciju o pravima lica sa specijalnim potrebama 1975. godine; šest godina kasnije, 1981. godine usvojen je Svetski program akcija koje se odnosi na lica sa specijalnim potrebama, sa ciljem širenja koncepta ljudskih prava, kao i pomoći u konkretnom smislu ljudima sa invaliditetom koja žive u nepovoljnim okolnostima; decenija 1983–1992. bila je posvećena licima sa specijalnim potrebama, a 1984. Komisija za ljudska prava UN je usvojila Rezoluciju 1984/31 kojom se predlaže Ekonomskom i socijalnom savetu imenovanje specijalnog izvestioca koji prati kršenje ljudskih prava OSI i na osnovu uvida u faktičko stanje utvrđuje najvažnije probleme i moguće pravce delovanja na međunarodnom nivou; 1993. godine Generalna skupština UN usvaja Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti osobama sa invaliditetom (Videti: Tatić, Damjan, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, Beograd: Službeni glasnik, 2008).

politička, ekonomska, socijalna, kulturna, socijalna i sva druga prava koja im pripadaju. Konvencija propisuje mere koje države moraju da preduzmu kako bi osobama sa invaliditetom omogućile puno i ravnopravno učešće u svim oblastima društvenog života na osnovu jednakosti sa drugima. U tom smislu važno je ukazati da države potpisnice Konvencije prihvataju da obezbede puno ostvarivanje ljudskih prava osobama sa invaliditetom, da uredе efikasne antidiskriminatorne mere i uključe osobe sa invaliditetom u proces donošenja odluka (Ništa o nama bez nas).

Konvencija ukazuje na posebnu zaštitu dece i žena sa invaliditetom i obavezuje države da preduzmu mere kako bi im omogućili ravnopravnu zaštitu i ostvarivanje prava. Veoma važno je to što Konvencija insistira na obavezi države da preduzme mere radi podizanja nivoa svesti o pravima osoba sa invaliditetom i otklanjanja barijera kako bi se osobama sa invaliditetom obezbedio pristup fizičkom okruženju, javnom prevozu, informacijama, komunikacijama i uslugama. Najzad, Konvencija propisuje niz mera koje države treba da preduzmu kako bi osobama sa invaliditetom obezbedile ostvarivanje sledećih sloboda, prava i načela: pravo na život, zaštitu u situacijama rizika, jednako priznanje pred zakonom, pristup pravdi, slobodu, fizički, lični i moralni integritet, zaštitu od torture i nehumanog postupanja i kazni, zaštitu od nasilja, zlostavljanja i eksploatacije, slobodu kretanja i pravo na državljanstvo, sloboda mišljenja i izražavanja, pravo na prijem i širenje informacija, pravo na privatnost, pravo na bračni i porodični život, pravo na obrazovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na rad i zapošljavanje, pravo na socijalnu sigurnost, pravo na aktivno i pasivno biračko pravo, pravo na učešće u kulturnom i sportskom životu zajednice, u rekreativnim i turističkim aktivnostima.

Prihvatanjem Konvencije i posvećenim radom na njihovom ostvarivanju države treba osobama sa invaliditetom da omogućе samostalni život i uključenost u lokalnu zajednicu, kao i uslove za održive službe podrške, mobilnost, rehabilitaciju i rehabilitaciju.

Trebalo bi naznačiti da su osobe sa invaliditetom, zahvaljujući samoorganizovanju, aktivizmu i upornim zagovaranjem i zahtevanjem

prava, znatno doprinele promena društvene svesti u vezi sa unapređenjem sopstvenog statusa. Sazrevanje društva u vezi sa prihvatanjem osoba sa invaliditetom kao ravnopravnih građana može se posmatrati kroz poređenje termina kojima je određivan pojam invalidnosti i lica sa invaliditetom u poslednje tri decenije – od termina osobe (lica) sa specijalnim (posebnim) potrebama do pojma osobe sa invaliditetom i shvatanja da je reč o invalidnosti kao društvenom fenomenu poput etniciteta ili roda.

Međutim, ubrzan razvoj sistema zaštite prava osoba sa invaliditetom i razvoj sistema usluga u lokalnoj zajednici ne znači i to da su svi problemi rešeni. U neposrednom okruženju lako je uočljiv pregršt problema u vezi sa kojima se osobe sa invaliditetom svakodnevno suočavaju (diskriminacija,¹⁰ otežano zapošljavanje uprkos afirmativnim merama propisanih Zakonom,¹¹ sporo ostvarivanje „inkluzije“ u obrazovanju, neefikasnost mehanizama koji bi trebalo da se obezbedi društveno uključivanje, sporo usklađivanje podzakonskih akata sa zakonima, loša pristupačnost javnih prostora i objekata i drugi) tako da je uprkos postignutom normativnom napretku teško oceniti koliki je stvarni napredak u vezi sa položajem osoba sa invaliditetom.

Činjenica da je donošenjem Zakona o socijalnoj zaštiti¹² stvoren pravni osnov za razvoj sistema pružanja usluga socijalne zaštite u lokalnoj zajednici ne znači previše ukoliko su u obzir uzmu podaci u vezi sa njegovom primenom¹³ ili donošenja Zakona o zaštiti osoba sa

¹⁰ Zabrana i sprečavanje diskriminacije osoba sa invaliditetom su propisani Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom („Službeni glasnik RS“, br. 33/2006), Zakonom o zabrani diskriminacije, („Službeni glasnik RS“, br. 22/2009), a Vlada Republike Srbije je 2. oktobra 2014. godine usvojila akcioni plan za primenu svoje Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period do 2018. godine. Vlada je strategiju donela u junu 2013. godine, a usvajanjem Akcionog plana utvrdila je i konkretne mere i aktivnosti neophodne za realizaciju strateških ciljeva, utvrđeni su rokovi, odgovorni subjekti i resursi za realizaciju.

¹¹ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, „Službeni glasnik RS“, br. 36/2009 i 32/2013.

¹² Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS“, br. 24/2011.

¹³ Videti: *Primena Zakona o socijalnoj zaštiti iz perspektive usluge personalne asistencije*, Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije, Beograd,

mentalnim teškoćama ¹⁴ nakon čega je praktično onemogućena deinstitucionalizacija, odnosno razvijanje sistema podrške licima sa mentalnim teškoćama u lokalnoj zajednici nasuprot arhaičnom, neekonomičnom i nefunkcionalnom sistemu njihovog smeštanja u psihijatrijske ustanove i ustanove socijalne zaštite.¹⁵ Zakoni usklađeni sa standardima u Evropskoj uniji, što se nažalost najčešće navodi kao osnovni razlog normativnih promena, ne primenjuju se u praksi jer upravni organe kasne sa donošenjem neophodnih podzakonskih akata. Na taj način se primena mera koje su finansijski i

2013; *Njima je pomoć neophodna* – sažetak analize sprovođenja Zakona o socijalnoj zaštiti u delu novčane socijalne pomoći i pomoći u kući za starije, Amity, Beograd, 2013.

¹⁴ „Službeni glasnik RS“, br. 45/2013.

¹⁵ Suština deinstitucionalizacije je u tome da se osoba sa invaliditetom, najčešće lica sa mentalnim teškoćama, uz podršku porodice i/ili lokalne zajednice osposobe za samostalan život. Ova vrsta javne politike se oslanja na razvijanje kompetencija osobe sa invaliditetom za uključivanje u društveni život. U tu svrhu u zajednici se razvijaju različiti nivoi podrške, a borba i sprečavanje diskriminacije se sprovodi u školama, radnom okruženju, lokalnim javnim službama, u kafićima i prodavnicama. Međutim, situacija u vezi sa podrškom OSI u zajednici nije idealna ni u državama za koje se smatra da su ovaj problem rešile. Prema članku objavljenom u novinama *The Guardian* o istraživanju položaja OSI u Velikoj Britaniji pristup trgovinama i trgovačkim centrima pretežno nije omogućen: u središtima gradova ne postoje mesta za parkiranje namenjena isključivo osobama s invaliditetom; mnogi kupci s invaliditetom bore se s teškim pristupom trgovinama, restoranima i kafićima, ali problema imaju i sa nepristupačnim kabinama za presvlačenje i neljubaznim osobljem. Suština Gardijanovog članka je u tome da je skrenuo pažnju javnosti da je zbog ovakvih problema društveno uključivanje osoba sa invaliditetom osujećeno, te da se oni zahvaljujući internetu i mogućnostima *on-line* kupovine te zadovoljavanja velikog broja usluga putem modernih sredstava komunikacije sve više samoizoluju nastojeći da izbegnu suočavanje sa neprijatnostima. Gotovo polovina ispitanika je izjavila kako ih od odlaska u kupovinu odvlači i pristup prodavaca i drugog osoblja koji im ne pomaže da uđu u trgovine ili prilikom očitavanja bar kodova. Mnogi ispitanici su izjavili kako se kod pripreme za odlazak u *shopping* osećaju kao da se pripremaju za neku vrstu vojne operacije jer, bez obzira na to što sve dobro isplaniraju, nikad ne mogu znati što će ih u trgovačkim centrima dočekati. Čak i kada postoje parking mesta i odgovarajuće rampe koje olakšavaju kretanje kupovina nije prijatna jer se u trgovinama teško kreću u kolicima, a mnogi delovi trgovina su im nedostupni. Međutim, ovo istraživanje je iniciralo to da je Vlada pokrenula aktivnosti sa ciljem poboljšanja dostupnosti trgovina osobama s invaliditetom i osposobljavanja trgovaca za komunikaciju sa osobama sa invaliditetom. (<http://www.in-portal.hr>)

infrastrukturno dostižne odlaže, a efekti prava priznatih na nacionalnom nivou umanjuju ili sasvim obesmišljavaju.

Zbog toga osobe sa invaliditetom trpe posledice – usluge personalnih asistenata koje su Zakonom omogućene većini osoba sa invaliditetom nisu dostupne jer većina lokalnih samouprava nije obezbedila uslove za obezbeđivanje ove podrške; pristupačnost javnih površina i objekata obezbeđuje se samo u novoizgrađenim objektima i javnim površinama nastalim poslednjih nekoliko godina i to u urbanim centrima. Većina objekata, uključujući i prostore javnih službi (filijale fondova zdravstvenog i socijalnog osiguranja, policijske stanice) i lokalnih samouprava su nepristupačni osobama sa invaliditetom. Najčešće se misli, a medijski podržava, da se postavljanjem, često nepraktične, rampe na ulazu objekta obezbeđuje pristupačnost. Standardi pristupačnosti međutim upućuju na nešto drugo.

Savremeni standardi pristupačnosti koji su delimično zastupljeni u Pravilniku o tehničkim standardima pristupačnosti¹⁶ podrazumevaju usvajanje koncepta „dizajn za sve“ koji je zasnovan na ljudskoj raznolikosti i načelima jednakosti i inkluzivnosti. Ostvarivanje ovih načela je vidljivo, merljivo i mediji bi ukoliko imaju odgovarajuća saznanja o univerzalnim standardima pristupačnosti, mogli da budu njihov snažan promoter.

Vredi napomenuti da je koncept pristupačnosti za sve zasnovana na ideji da se svim ljudima omoguće jednake mogućnosti da učestvuju u svim oblicima društvenog života. Ostvarivanje ovog cilja podrazumeva to da dizajn svakog objekta i predmeta treba da bude takav da je pristupačan svakom. Takav pristup podrazumeva sagledavanje ljudske prirode, raznolikosti i potreba. Evropski institut za dizajn i invaliditet je, uvažavajući pomenute standarde, razvio koncept „dizajna za sve“ – koji nije usmeren samo na osobe sa invaliditetom, već na sve ljude u društvu i predstavlja proces stvaranja inteligentnih rešenja za kvalitetno kruženje namenjeno svima (starima, mladima, maloj deci, majkama, osobama sa invaliditetom...)¹⁷.

¹⁶ „Službeni glasnik RS“, br. 46/2013.

¹⁷ Koncept Dizajna za sve čini oslonac stvaranju okruženja za sve. Ono predstavlja pristup u kojem su svi proizvodi, okruženje i komunikacije

Drugi pomenut problem – izmeštanje lica sa mentalnim smetnjama iz neuslovnih stacionarnih uslova u psihijatrijskim bolnicama i ustanovama socijalne zaštite u uslove u kojima samostalno mogu da žive (male domske zajednice, porodični, samostalni smeštaj) je još kompleksniji i njegovo rešavanje je test kako za ostvarivanje principa inkluzije, tako i za ostvarivanje ostalih ciljeva za koje se savremena društva zalažu – jednakost, otvorenost, nediskriminacija, poštovanje različitosti i ljudskih prava. Sasvim je sigurno da nije u skladu sa ljudskim pravima da ljudi trajno žive u zatvorenom okruženju, da im je ograničena sloboda izbora i da nemaju nikakvu mogućnost da utiču na promenu svog statusa. Oni, u skladu sa tradicionalnim psihijatrijskim nazorom, žive u trajnim, nepromenljivim uslovima u kojima nikada ne donose ni jednu odluku – svaki, pa i najjednostavniji životni postupak organizuje im neko drugi. Uvek neko drugi odlučuje o tome šta će obući, kada će prošetati, gledati televiziju, šta će jesti, kada će leći... Najčešće, doživljavaju ih i prema njima se odnose kao prema „velikoj deci“ što svakako ne doprinosi samopouzdanju i ne pogoduje društvenom uključenju. Većina njih bi u otvorenom okruženju imala šanse za socijalizaciju.

Realne prepreke deinstitucionalizacije, odnosno uključivanju lica sa mentalnim teškoćama i zaštiti njihovih ljudskih prava jesu predrasude, diskriminacija i nespremnost nadležnih institucija da u lokanoj zajednici razviju sistemi podrške licima sa mentalnim smetnjama i njihovim porodicama koji im omogućavaju potpuno uključivanje u društvo. Većina ovih lica ima radne sposobnosti i kompetencije na osnovu kojih mogu da obavljaju različite poslove, većina raspolaže i sa sredstvima za plaćanje usluga koje bi trebalo da su im dostupne, u interakciji u radnom i širem socijalnom okruženju njihova socijalizacija je uspešna, medicinski tretmani efikasniji,

pristupačni najširem mogućem spektru korisnika u zajednici bez obzira na sposobnosti, godine i različitost. Dizajn za sve jeste koncept pristupačnosti bez barijera. Da bi se postigao inkluzivni integralni dizajn, nije dovoljno da on bude usmeren na eliminisanju prepreka u zavisnosti od sposobnosti korisnika već na rešenjima koji treba da budu pogodna svim korisnicima. Za razliku od dizajna pristupačnosti bez barijera, dizajn za sve podrazumeva dostizanje dobrih i održivih rešenja za pristupačno okruženje. Videti: Centar za inkluzivno društvo „Dizajn za sve“, (<http://www.crid.org.rs>) i prema <http://www.designforalleurope.org>

jeftiniji i smanjenog obima. Deinstitutionalizacijom se ljudi vraćaju u svoje prirodno okruženje, u zajednice iz kojih potiču, gde im se pruža podrška za samostalan život (priprema hrane, održavanje lične higijene i higijene prostora u kome žive, radno angažovanje, kvalitetna organizacija slobodnog vremena.

Da bi im se ovakva životna perspektiva omogućila potrebno je da se sa procesom izmeštanja počne, te da se u lokalnim samoupravama razviju centri za podrške, formiraju na održivim principima male domske zajednice i razvija društvena podrška koja podrazumeva kako obnavljanje odnosa sa srodnicima i prijateljima, tako i uspostavljanjem dobrih međuljudskih odnosa.

Ostvarivanje „ljudskih prava za sve“ se neće ostvariti uz bezrezervnu podršku svih. Svakako da postoji izvestan broj građana kojima su ideje pristupačnosti i deinstitutionalizacije jasne i ne dovode ih u pitanje. Međutim izvesno je da postoje i građani koji smatraju da su ove ideje, posebno uključivanje lica sa mentalnim teškoćama, u društvo izlišne, nemoguće i nepotrebne. Najzad, s obzirom na to da nema istraživanja o stavovima građana prema procesu deinstitutionalizacije, može se pretpostaviti da je većina građana neutralna u odnosu na ovaj proces. Nemaju valjanih informacija o tome šta on znači, kako se sprovodi, kako utiče na njihov kvalitet života, koliko opterećuje fondove u lokalnoj zajednici. Šta više informacije na osnovu kojih bi trebalo da formiraju stav se odnose na ponašanje osoba s mentalnim teškoćama u institucijama zatvorenog tipa. Iskrivljena predstava o ljudima koji bi ukoliko im se pruži šansa mogli da budu „dobre komšije“ je slika gomile musavih, jednako ošišanih, zapuštenih ljudi obučenih u pretesnu ili preveliku šarenu odeću. Ovaj stereotip upotpunjavaju informacije o povremenim nasiljima u ovim ustanovama. Kao da nasilja nema izvan institucija u kojima su ovi ljudi smešteni.

Prepreka da realne informacije dođu u javnost jesu mišljenja stručnjaka zagovornika „institucionalizacije“ odnosno isključivo medicinskog pristupa osobama sa mentalnim teškoćama. U javnosti zagovornici medikamentizacije ljudi sa mentalnim teškoćama u kontrolisanim, zatvorenim uslovima se naizgled zalažu za transformaciju ovog sistema, odnosno za postepenu

deinstitucionalizaciju, a u stvarnosti se, koristeći autoritet i politički uticaj, zalažu za nepromenjeno stanje. U tom smislu su i rešenje Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama¹⁸ čiji predlagač je bilo Ministarstvo zdravlja RS u kojem je uređeno da se lečenje lica sa mentalnim smetnjama obavlja u psihijatrijskim ustanovama i domovima zdravlja u kojima se obrazuju posebne organizacione jedinice koje obavljaju poslove zaštite mentalnog zdravlja u zajednici. Pravilnikom o vrsti i bližim uslovima za obrazovanje organizacionih jedinica i obavljanje poslova zaštite mentalnog zdravlja u zajednici¹⁹ Ministarstvo zdravlja je propisalo uslove i način rada organizacionih jedinica u domovima zdravlja i psihijatrijskim ustanovama kojima je obeshrabilo sistem podrške licima sa mentalnim smetnjama u zajednici. Iako je formalno ispunjena većina standarda deinstitucionalizacije ona se faktički ne ostvaruje jer je organizaciono i suštinski i dalje usmerena na medicinsku ustanovu i tradicionalne metode.²⁰

Pored toga, Zakon se pretežno bavi postupkom i procedurom zadržavanja lica sa mentalnim smetnjama u psihijatrijskim ustanovama, njihovim boravkom, lečenjem i otpustom iz tih ustanovama, a tek površno zaštitom njihovih drugih ljudskih prava i razvojem sistema podrške u lokalnoj zajednici.

Mediji retko izveštavaju o suštini problema sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom. Pomenuti koncepti „pristupačnosti za sve“ i „deinstitucionalizacije“ su praktični izrazi vrednosti na kojima počiva Evropska unija kojoj Srbija teži. Ne treba se zavaravati da su oni u punoj meri dostignuti u svim državama EU, šta više sa izazovima deinstitucionalizacije se suočavaju i države u kojima je ona počela pre više decenija. Reč je o složenom problemu koji zahteva društvenu podršku i svest o tome da se jednakost ostvaruje u neposrednom okruženju.

¹⁸ „Službeni glasnik RS“ br. 45/13

¹⁹ „Službeni glasnik RS“ br. 106/1

²⁰ Dušica Lečić Toševski, Vojislav Ćurčić, Grozdanka Grbeša, Veronika Išpanović Radojković, Vladimir Jović i drugi, *Zaštita mentalnog zdravlja u Srbiji – izazovi i rešenja*, Psihijatrija danas, XXXVII/1/1-226, Beograd, 2005.

MEDIJSKI SADRŽAJI O PROBLEMIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Mediji, pored toga što imaju zadatak da blagovremeno i objektivno obavještavaju građane o različitim događajima i pojavama, trebalo bi i da imaju širi društveni značaj kada je u pitanju javno dobro i ostvarivanje javnih politika zasnovanih na kulturi ljudskih prava. Sadržaji koje objavljuju, ali i način na koji izveštavaju o pitanjima koja su od značaja za društvenu stabilnost i ostvarivanje ljudskih prava trebalo bi da su oslobođeni senzacionalizmama i komercijalizacije. Kritičko sagledavanje društvenih pojava, javnih politika koje ne daju rezultate takođe je jedna od poluga u borbi za ljudska prava. Medijski sadržaji zasnovani na činjenicama, proverenim informacijama i dopunjeni izjavama ljudi na koje se taj sadržaj odnosi efikasan su kontrolni mehanizam javnih politika.

Mediji bi mogli da budu važan saveznik kako osobama sa invaliditetom, tako i nosiocima javnih politika u vezi sa suzbijanjem predrasuda i diskriminacije i širenjem kulture ljudskih prava. Međutim, da bi mediji ostvarili takvu društvenu politiku i doprinosili javnom interesu potrebne su barem dve stvari: prvo, da je medijska strategija, politika širenja kulture ljudskih prava deo ukupnog kulturno-prosvetnog prosvjećivanja i obrazovanja građana i drugo da je javni interes definisan u skladu sa postavljenim ciljevima.

U Strategiji razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016. godine ²¹ javni interes je definisan kao „ostvarivanje prava javnosti da bude obavještena“, a posebno je pomenuto da je u javnom interesu „obezbeđivanje raznovrsnih i kvalitetnih medijskih sadržaja za sve pojedince i društvene grupe: profesionalne, starosne,

²¹ http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

obrazovne, kao i sve manjinske grupe: etničke religijske, seksualne, **grupe sa posebnim potrebama** i druge“. Rečeno je da termin „lica (grupe) sa posebnim potrebama“ pripada arhaičnoj, prevaziđenoj i neprilagođenoj kulturi ljudskih prava paradigmi. Termin osoba sa posebnim potrebama je netačan jer osoba sa invaliditetom nema posebnu potrebu da se kreće, obrazuje, leči, da aktivno učestvuje u društvenom životu, da čita, sluša, gleda vesti. Osoba sa invaliditetom je čovek u situaciji u kojoj je, zbog prostornih, ekonomskih i socijalnih barijera, koje ne može da savlada na način kako ih prevladavaju drugi građani, onespoboljena za funkcionisanje. Najčešće barijere, pored nepristupačnih objekata i ekskluzivnih arhitektonskih rešenja su predrasude i stavovi prema invalidnosti i nepristupačnost informacija i komunikacija. Ove barijere su uslovljene neznanjem i nerazumevanjem o invalidnosti. Suština je u tome da osobe sa invaliditetom mogu ravnopravno učestvovati u društvu ukoliko se uklone fizičke barijere i prepreke u stavovima.

Vladina „Strategija razvoja javnog informisanja“ nije uklonila mentalne barijere u svom sadržaju kada je reč o osobama sa invaliditetom, tako da je teško poverovati da će se ostvariti principe i zadatke koji su njome utvrđeni: promocija vladavine prava i socijalne pravde, načela građanske demokratije, ljudskih i manjinskih prava i sloboda i pripadnosti evropskim principima i vrednostima. Pomenuta pogrešna paradigma osujetiće, kada je reč o javnom interesu koji se odnosi na invalidnost, u osnovi dobro postavljeno strateško opredeljenje za unapređenjem medijskog i novinarskog profesionalizma, stručno usavršavanje novinara i urednika, podsticanje na novinarsku autonomiju i samoregulaciju u medijima, unapređenje medijske pismenosti i istraživanja u oblasti medija.

Doduše, poslednjim Zakonom o javnom informisanju i medijima²² „ispravljeni“ su propusti načinjeni u Strategiji. U članu 12. Zakona (Ostvarivanje prava na informisanje osoba sa invaliditetom) usvojen je pristup koji je prilagođen interesima osoba sa invaliditetom i standardima ljudskih prava: „U cilju zaštite interesa osoba sa invaliditetom i obezbeđivanja njihovog ravnopravnog uživanja prava na slobodu mišljenja i izražavanja, Republika Srbija, autonomna

²² „Službeni glasnik RS“, br. 83/2014.

pokrajina, odnosno jedinica lokalne samouprave, preduzima mere kojima im se omogućava da nesmetano primaju informacije namenjene javnosti, u primerenom obliku i primenom odgovarajuće tehnologije, i obezbeđuje deo sredstava ili drugih uslova za rad medija koji objavljuju informacije na znakovnom jeziku ili Brajevom pismu ili na drugi način omogućavaju tim licima da nesmetano ostvaruju prava u javnom informisanju“.

Međutim ni ovaj član Zakona niti „Strategija“ ne prepoznaju na valjan način ulogu i značaj medija u ostvarivanju javnog interesa građana sa invaliditetom jer pažnju prevashodno usmeravaju na tehničko prilagođavanje medijskih sadržaja licima sa senzornim oštećenjima, a ne i na sam sadržaj kojim bi trebalo doprinositi javnom interesu.

Primeru radi, u periodu od 28. januara do 9. aprila 2014. godine tri dnevna lista „Danas“, „Politika“ i „Dnevnik“ i tri elektronska medija „Radio televizija Srbije“ i „Radio televizija Vojvodine“ koje obavljaju ulogu javnih servisa i „B 92“ koji ima nacionalnu frekvenciju²³ su objavili ukupno osamdeset medijskih sadržaja posvećenih osobama sa invaliditetom.

²³ Za potrebe ovog rada nisu ispitani sadržaja radijskih i televizijskih emisija koje su posvećene osobama sa invaliditetom. Čini se da ne postoje sistematizovani podaci ni o broju, niti o sadržajima ovih emisija, ali vredelo bi pažnju obratiti na koncept ovih emisija i njihovu svrhu. Naime, najčešće se navodi da su razlozi zbog kojih se one pripremaju i emituju nastojanje da se poveća vidljivost osoba s invalidnosti u javnosti i da se izmene stavovi građana o invalidnosti. Međutim, većina tih emisija je u terminima koji nisu komercijalni i kada je gledanost/slušanost medija najniža. Većina građana ne zna naziv ni jedne od tih emisija (zbog provere ove teze *ad hoc* je ispitano 20 slučajno izabranih građana, samo jedan od njih je znao naziv jedne emisije koja se bavi invalidnosti – „Putevi humanosti“, a samo dve ispitanice, koje su se izjasnile da u porodici žive sa licem sa invaliditetom, povremeno, ali retko, prate takve programe). Dakle, ovi programi su pretežno namenjeni informisanju građana sa invaliditetom, što je na prvi pogled korektno. Ipak, reč je o ekskluzivnom modelu jer, prvo, oni se mogu informisati i u redovnim medijskim programima ukoliko su im oni dostupni i drugo, građani koji bi trebalo na osnovu ovih programa da menjanju stavove o invalidnosti to ne čine jer se programima ne podstiče takva promena.

Tabela 1: Broj medijskih sadržaja o OSI u šest medija

Dnevni list		
DANAS	28. 01 – 11. 04	7
DNEVNIK	02 . 12 – 24. 03	14
POLITIKA	04. 12 – 17. 02	7
Σ		28
Elektronski medij		
JAVNI SERVIS RTS	03. 12 - 31. 03	17
JAVNI SERVIS RTV	03. 12 – 09. 04	23
B 92	02. 12 - 19. 04	12
Σ		52
Σ		80

O problemu pristupačnosti objavljeno je pet, a podršci osobama sa invaliditetom u zajednici devet medijskih sadržaja. Istovremeno objavljeno je trinaest medijskih sadržaja koji su u bili u funkciji predstavljanja aktivnosti političkih stranaka. Razvrstano po sadržaju ove vesti su bile najbrojnije što potvrđuje da je i naše društvo, ne samo država, partokratsko, odnosno da se sve što je bitno za građane prvo mora proći kroz stranačke nomenklature. Mediji, snose deo odgovornosti za takvo stanje, ali jednaku zaslugu za ovakav značaj političkih stranaka imaju i nevladine organizacije, akademska zajednica, jednom rečju građansko društvo koji su pristali na pravila igre po kojima se isključivo kroz političko delovanje ostvaruju građanski interesi.

Zbog toga u političkoj kulturi Srbije je uvreženo mišljenje, ali i ponašanje da se u političkom životu promene mogu ostvariti samo isključivo putem direktnog učešća u političkoj stranci. Otuda, u Zakonu o političkim strankama²⁴ član 3. kojima je uređen položaj političke stranke koja zastupa interese nacionalnih manjina, u Zakonu o nacionalnim savetima nacionalnih manjina²⁵ član 71. koji omogućava političkim strankama da ističu kandidate na izborima za manjinske samouprave (nacionalne savete nacionalnih manjina čije jedine nadležnosti su da staraju o zaštiti i očuvanju kulturnog i

²⁴ „Službeni glasnik RS“, br. 36/2009.

²⁵ „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US i 55/2014.

jezičkog identiteta manjina), a u praksi direktnu vezu između nespojivih koncepata kulturne autonomije i stranačkog interesa.

Tom logikom zakonodavac je mogao predvideti i mesto u političkom životu stranaka koji zastupaju interese osoba sa invaliditetom i urediti njihovo učešće u lokalnim i parlamentarnim izborima po osnovu mera afirmativne akcije. Ove mere su usvojene kada je reč o učešću predstavnika nacionalnih manjina u odlučivanju u Narodnoj skupštini i Skupštini AP Vojvodina i učešću žena, za šta se koristi kvazi eufemizam manje zastupljen pol, na svim nivoima skupštinskog života. Nejasno je zašto koncept afirmativnih mera u vezi sa političkim predstavljanjem interesa marginalnih grupa nije izveden do kraja. Zamena je teza da se mere afirmativne akcije na osobe sa invaliditetom primenjuju u vezi sa zabranom diskriminacije i prilikom zapošljavanja jer diskriminacija je pojava na koju se ne mogu primenjivati ove mere, a kada je reč o njihovoj primeni u vezi sa zapošljavanjem one su propisane i u vezi sa zapošljavanjem pripadnika nacionalnih manjina.

Cilj ovog rada nije da raščlanjuje i objašnjava nelogičnosti u političkoj kulturi i praksi Srbije, ali nije bez značaja činjenica da su u programima većine parlamentarnih političkih stranaka uvršteni sadržaji kojima se ukazuje na unapređenje položaja marginalnih grupa, pa i osoba sa invaliditetom, ali da se retko odlučuju da im daju značaj u političkom životu.

Otuda ne bi trebalo da čudi, niti bi trebalo preterano zamerati, što mediji izveštavaju o aktivnostima političkih stranaka u vezi sa ostvarivanjem prava osoba sa invaliditetom što samo po sebi, da je reč o praksi, ne bi trebalo da je vredno medijskog izveštavanja. Čudi to što same političke stranke ne uviđaju to da, primera radi, arhitektonsko prilagođavanje javnih površina kretanju osoba sa invaliditetom ili obezbeđivanje parking mesta za njihova vozila, nisu događaji na kojima svojim prisustvom stranački lideri ili pripadnici političkih stranaka na visokim državnim, pokrajinskim ili lokalnim funkcijama ukazuju na lični ili stranački doprinos rešavanju ovih problema. Takva politička (ne)kultura ukazuje na nemoć javnih vlasti da obezbede puno

ostvarivanje i zaštitu prava osoba sa invaliditetom. Nevolja je u tome što u medijskim sadržajima to nije opisano i demistifikovano.

Tabela 2: Medijski sadržaji razvrstani po oblastima

	POLITIKA	DANAS	DNEVNIK	JAVNI SERVIS SRBIJE	JAVNI SERVIS APV	B 92	Σ
Siromaštvo					1		2
Socijalna politika i zaštita				1	1		4
Međunarodni dan osoba sa invaliditetom	1	1					3
Sportski uspesi			3	3	3		10
Tehnološki napredak	1	1	1	1			5
Sadržaji u interesu političkih stranaka*		1	1	6	1		13
Zapošljavanje		2	1	1	6	1	11
Širenje svesti**		1	1			1	3
Parking mesta		1	1		1		3
Ostvarivanje prava	1	1	1	1	1		5
Pristupačnost			1	2	2		5
Podrška u zajednici			3	2	4		9
Zdravstvena zaštita				1			1
NVO					1		1
Istraživanja					1		1
Ratni vojni invalidi					1		1
Stanovanje	1						1
Ostalo			1		1		2
Σ							80

*Medijski sadržaji kojima se izveštava o *ad hoc* aktivnostima političkih stranaka i njihovih lidera

**Medijski sadržaji kojima se doprinosi shvatanju građana o problemima OSI

Što se tiče načina na koji mediji izveštavaju o osobama sa invaliditetom trebalo bi napomenuti da je ono pretežno korektno, odnosno da se najčešće upotrebljava termin osobe sa invaliditetom, potom termini invalidno lice ili invalid, a samo izuzetno pogrešan termin lice sa posebnim potrebama. Kada je reč o licima sa mentalnim teškoćama situacija je nešto nepovoljnija jer se najčešće koristi termin lica ometena (zaostala) u razvoju, a u nekoliko izveštaja korišćen je termin lica sa mentalnim hendikepom.

Kao što je rečeno veći problem od toga koji termin se upotrebljava da se označi pojam invalidnosti jeste šta se piše o osobama sa

invaliditetom. Predsednica Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom²⁶ Ivanka Jovanović je u javnosti otvorila značajno pitanje: „da li su mediji zapravo samo ogledalo društva ili su i oni odgovorni za stvaranje negativnih stereotipa, odnosno za stvaranje stereotipa o određenim marginalizovanim grupama.“²⁷ Iskustvo Nacionalne organizacije koju zastupa, ukazuje na diskriminatorni odnos medija prema invalidnosti i licima sa telesnim ili mentalnim oštećenjem, ali i na činjenicu da stvarnost ovih ljudi u mnogome zavisi od medijskih sadržaja i poruka koje javnost dobija. Umesto da su saveznik u borbi protiv stereotipa i diskriminacije i među nosiocima promene paradigme u kojoj različitost nije vrednost, mediji često doprinose održavanju postojećeg stanja. Primera radi, činjenica da diskriminacija osoba sa invaliditetom može biti višestruka, odnosno da se ona ne ispoljava nužno u odnosu na invalidnost, već i u odnosu na druga lična svojstva lica sa invaliditetom – pol, versku i nacionalnu pripadnost, socijalni status se u medijima ne pominje, a u strategijama borbe protiv diskriminacije ne definiše kao realan problem. Nedostaju i medijski sadržaji koji se bave institucionalnom diskriminacijom i problemom institucionalnog zapostavljanja invalidnosti i definisanja invalidnosti kao prepreke za društveno uključivanje, za razliku od pristupa zasnovanog na strategiji ljudskih prava – prepreke nisu u invalidnosti nego u različitim vrstama barijera koje postoje u društvu i institucijama.

Važno je pomenuti i to da novinari, zbog ličnih predrasuda i nedovoljno znanja o invalidnosti upadaju u zamke nesenzitivnog i nekorektnog izveštavanja, jer veoma često o svakodnevnom životu osoba sa invaliditetom pišu sažaljivo i patetično ili pak preuveličavaju činjenice i s puno ushićenja opisuju njihov rad, život. Ne sumnjajući u dobru nameru novinara da svojim medijskim izveštajem pomognu i skrenu pažnju na probleme, treba reći da to često rade pogrešno i bez punog efekta. Naime, sadržaji u kojima se podstiče sažaljenje prema osobama sa invaliditetom i samilosti sugrađana bez invalidnosti ne samo da ne doprinose rešavanju životne situacije osobe sa

²⁶ <http://www.noois.rs/contacts/14-ivanka-jovanovic>

²⁷ Izlaganje na tribini NDNV „Mediji i različitost“
(http://www.ndnv.org/?page_id=6233)

invaliditetom koja je bila povod izveštaja, već problem uvrežuju u javnosti na način koji opstruiše njegovo rešavanje kao takvog.²⁸

Većina medijskih sadržaja, informacija o osobama sa invaliditetom u medijima je zasnovana na pogrešnom vrednosnom pristupu (invalidnost kao bolest), opterećena kolektivnim i ličnim predrasudama i sadržajno nezanimljiva. Ovim sadržajima se formiraju stavovi, ubeđenja prema osobama sa invaliditetom i utiče na promene javnih politika, ali su oni, zbog neodgovarajućih znanja autora, u osnovi diskriminacije i društvenog isključivanja osoba sa invaliditetom. Pojedinačni naponi medija, urednika ili novinara samo delimično doprinose prevazilaženju medijskih „neosetljivosti“ i zabluda o osobama sa invaliditetom.

Međutim, nisu mediji lučonoše opisanog pristupa i jedini odgovorni za traženje rešenja izvan univerzalnog pristupa poštovanja ljudskih prava. U literaturi, umetnosti, u akademskoj zajednici, među akademikima, profesorima uvrežena su mišljenja o invalidnosti kao stanju koje „hendikepira“, „onesposobljava“, zahteva „paternalizam i saosećanja“.

²⁸ Videti: Kolin Barns, *Onesposobljavajuće prikazivanje i mediji – Istraživanje principa za predstavljanje onesposobljanih osoba u medijima*, u Milica Mima Ružičić Novković, „Uloga umetnosti i medija u onesposobljavanju osoba sa oštećenjima“, Centar „Živeti upravno, Novi Sad, 2012.

ŠTA PROMENITI?

Čini se da, uprkos opisanim problemima, situacija nije beznadežna i da se uz dobar plan može osmisliti strategija na osnovu koje mediji mogu da postanu saveznik osobama sa invaliditetom, odnosno da budu zamajac promene kako stavova o invalidnosti, tako i javnih politika kojima bi trebalo postići njihovo faktično društveno uključivanje.

„Novi strateški pristup medija prema invalidnosti“ može se postići sinergijom i holističkim pristupom organizacija civilnog društva i udruženja osoba sa invaliditetom, medija, stručnjaka i nosioca javnih politika, odnosno donosioca odluka. Prvi i osnovni zadatak je da se medijima obezbede informacije kojima se ukazuje na složenost iskustva osoba sa invaliditetom i načine na osnovu kojih bi trebalo da se ostvaruje njihova socijalna inkluzija. Osnovni „fond“ informacija i znanja o tome imaju udruženja osoba sa invaliditetom i organizacije koje zastupaju njihove interese i treba naći način institucionalnog prenosa ovih informacija do medija. Takav „forum“, „put inkluzije“ omogućio bi da izveštavanje bude bolje, da medijski sadržaji budu usmereni ka suštini, a ne ka formi, da se pročiste od stereotipa i da se počne sa kritičkim preispitivanjima dostignuća javnih politika kojima bi inkluzija trebalo da se ostvari. Medijima da usvoje ovakav pristupne bi trebalo da manjkaju ni ekonomski razlozi jer reč je o tome da su im osnovne ciljne grupe osam stotina hiljada građana sa invaliditetom i barem duplo više članova njihovih porodica. Dakle, direktni korisnici su jedna trećina ukupnog stanovništva zemlje.

Primera radi, da su mediji imali tačne i pune informacije o životu i problemima lica sa mentalnim teškoćama verujem da bi i Zakon kojim je 2013. godine uređen njihov položaj bio drugačiji. Samo grubo prelistavanje ili elektronsko pretraživanje medijskih izveštaja u periodu pre donošenja ovog Zakona ukazuju na punu dostupnost medija Ministarstvu zdravlja kao njegovom predlagaču i marginalizaciju stručnih organizacija, nezavisnih tela i nevladinih

organizacija koji su ukazivali na njegove nedostatke. Posledica je to što Zakon nije usklađen sa standardima ljudskih prava, odnosno međunarodnim konvencijama i paktovima koje je država potpisala, dakle ni sa vrednostima kojima država deklarativno stremi i što je najvažnije sa interesima građana.

Drugi primer medijskog nerazumevanja problema sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju je njihovo izveštavanje o radu državnih organa koji na osnovu ustavom i zakonom utvrđenih ovlašćenja treba da se staraju o unapređenju javne uprave ali i o unapređenju ljudskih i manjinskih prava (Zaštitnik građana) ili o sprečavanju i suzbijanju svakog oblika diskriminacije (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti). Ovim nezavisnim državnim organima Vlada Republike Srbije je dodelila zgrade u centru grada, koje uprkos naporima da se učine pristupačne, nisu pristupačne i ne mogu se ni učiniti pristupačnim. O ovoj činjenici nema reči u medijima, ne pominje se ni u izveštajima pomenutih nezavisnih tela, a nadzorni organi koji bi trebalo da vode računa o primeni zakona ne obraćaju pažnju na nju. Na prvi pogled čini se da je reč o simboličnom problemu jer ipak postavljeni su rampe, ugrađeni liftovi, uklonjeni pragovi i pojedini prostori zgrada u kojima rade nezavisni državni organi su dostupni osobama sa invaliditetom. Međutim, nije reč o tome, to je efemerija, a suština medijskog interesovanja i ostvarivanja javnog interesa je u istini da „dobre“ javne politike i odgovorno društvo vaspitano na kulturi ljudskih prava i iskreno opredeljeno da ostvari društveno uključivanje marginalnih grupa ne bi dozvolilo da institucije koje su posebnim zakonima zadužene da se staraju o pravima osoba sa invaliditetom počnu sa radom, a da im pre toga nisu obezbeđeni uslovi za koji im omogućavaju ne samo punu komunikaciju sa ljudima o čijim pravima brinu već i nesmetan rad osobama sa invaliditetom u njima.

Za ovakvu strategiju povoljna okolnost je to da je izvestan stepen standardizacije pojmova koji se koriste u medijskom izveštavanju postignut. Sve manje je, što ne znači i da ih nema, upotrebe pojmova koji koriste pejorativne, uvredljive nazive za osobe sa invaliditetom. Problem su upotrebe arhaičnih i zastarelih termina kojima se naglašavaju medicinski aspekti invalidnosti i održavaju barijere koje postoje u odnosu na društveno uključivanje. U Preambuli Konvencije

o pravima osoba sa invaliditetom²⁹ Ujedinjenih nacija ukazuje se na između ostalog i na to na koji način UN shvataju invalidnost: „Svesne da invaliditet predstavlja koncept koji se razvija i da invaliditet proizlazi iz interakcije lica sa oštećenjima i barijera u ponašanju i okruženju kojima se onemogućava njihovo puno i delotvorno učešće u društvu ravnopravno sa drugima“.

U tom smislu pod pojmom osobe s invaliditetom podrazumevaju se ljudi koji imaju trajna ili dugotrajna telesna, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja, koja u sadejstvu sa raznim socijalnim preprekama mogu sprečavati njihovo delotvorno uključivanje u društvo. Invalidnost nije bolest i ne bi je trebalo povezivati sa zdravstvenim stanjem. Pravilno, u smislu Konvencije i doktrine ljudskih prava, invalidnost se posmatra kao rezultat interakcije između negativnih stavova ili neprikladne okoline u odnosu na stanje pojedinih osoba. Ključno je to da se promena stavova i uklanjanja barijera postiže socijalnom interakcijom.

Razumevanje invalidnosti i društvenih aspekata ovog fenomena osnova je izveštavanja o statusu i problemima osoba sa invaliditetom zasnovanog na kulturi ljudskih prava. Takav pristup podrazumeva objektivnost u odnosu na invalidnost, odnosno shvatanje da se pristup osobi sa invaliditetom ni po čemu ne razlikuje u odnosu na socijalne kontakte sa drugim ljudima – invalidnost nije povod za zaštitničko ili sažaljivo izveštavanje, nije ni osnova za preuveličavanja. Životne situacije osobe sa invaliditetom ostvaruju u istom socijalnom, ekonomskom i političkom prostoru u kojem su i osobe koje nemaju oštećenje. Prepreka njihovoj ravnopravnosti jeste marginalizacija, ali i preterano pozitivni ili negativni stavovi. Osobe s invaliditetom nisu ni „jadne“, niti su „heroji“. Stoga, najbolji pristup osobi s invaliditetom je da se usredsredimo na njenu individualnost. Reč je o ljudima koji imaju svoje stavove, osećajnost i ukoliko pišemo, istražujemo o njima treba da ih čujemo i da o njima razmišljamo na isti način na koji to činimo kada su u pitanju sugrađani bez invaliditeta.

²⁹ Videti: Zakon o potvrđivanju konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 42/2009.

Komunikacija sa osobama sa invaliditetom je zasnovana na pravilima opšte komunikacije: sagovornik se sluša pažljivo i strpljivo; razgovara se normalnim tonom; ne govori se i ne završava rečenica u ime sagovornika; ne ispoljava se preterana radoznalost; obraćanje je uvek direktno; koriste se uobičajeni kolokvijalni izrazi (vidimo se, čujemo se)... Svako od ovih uputstava trebalo bi primeniti u svakom razgovoru. Ono što je različito u razgovoru sa čovekom, ženom, detetom sa invaliditetom su barijere koje imamo u odnosu na invalidnost.

Borbu sa barijerama i njihovo rušenje treba početi u obrazovanju. Inkluzivno obrazovanje ne znači samo uključivanje pripadnika marginalne grupe u nastavu već i uključivanje svih učesnika u obrazovni proces – učenika koji ne pripadaju ovim grupama, nastavnika, profesora, odgovarajućih stručnih službi, javne uprave, roditelja... Inkluzivno obrazovanje se ne postiže usvajanjem propisa i odluka u stručnim državnim telima. Ostvarivanje punog inkluzivnog obrazovanja podrazumeva borbu za najbolja postignuća svakog učenika, eliminisanje diskriminacije i predrasuda koja se ispoljava među učenicima, ali i u odnosima nastavnika i učenika. U takvim uslovima izgradnja arhitektonske rampe u školskom objektu ili njegovo prilagođavanje kretanju dece sa invaliditetom nije podvig za divljenje lokalnim vlastima i školskoj upravi već posao koji se uobičajeno obavlja.

Mediji su deo društvenog života i izraz su društvene svesti i razvoja društva i demokratije. U njima su skoncentrisani mehanizmi društvenog uticaja i borba političkih i interesnih grupa za kontrolom medija je razumljiva. U takvim uslovima medijima nije lako da rade u skladu sa načelima profesionalnog izveštavanja, ali minimum zaštite javnog dobra ne bi trebalo zanemariti ni u uslovima najsnažnijih pritisaka. Društvena ravnopravnost, stremljenje društvu socijalne pravde i zaštita ljudskih prava ne bi trebalo da su izvan interesa bilo koje društvene grupe koje ima svest o državnoj, nacionalnoj, političkoj, ekonomskoj, kulturnoj odgovornosti. Ukoliko i postoje takve grupe onda je reč o vrsti ekskluzivnosti koja zahteva medijsku pažnju.

Do postizanja političke kulture zasnovane na vrednostima ljudskih prava, inkluzije, punog razumevanja različitosti potreban je predan rad unutar medija na dostizanju standarda koji nameće novinarska profesija. Obaveštenost novinara, urednika o standardima ljudskih prava i pristupima marginalnih grupa, među kojima su i osobe sa invaliditetom doprineće da ta margina postepeno nestaje, a da se povećava građanski prostor u kojem se javnim politikama ostvaruje faktička ravnopravnost.

LITERATURA

- Barns, Kolin, *Onesposobljavajuće prikazivanje i mediji – Istraživanje principa za predstavljanje onesposobljanih osoba u medijima*, u Milica Mima Ružičić Novković, „Uloga umetnosti i medija u onesposobljavanju osoba sa oštećenjima“, Centar „Živeti uspravno“, Novi Sad, 2012.
- Bobnar, Miranda, *Pismo o slepih in očrt Diderotove filozofije materializma*, Filozofski vestnik I, Letnik XXXII, 2011.
- Friedan, Betty, *The Feminine Mystique*, New York, 1963.
- Germaine Greer, *The Female Eunuch*, New York, 1971.
- Herodot, *Istorija*, Novi Sad, 1988.
- Lok, Džon, *Misli o vaspitanju*, Znanje, Beograd, 1950.
- Lečić Toševski, Dušica, Vojislav Ćurčić, Grozdanka Grbeša, Veronika Išpanović Radojković, Vladimir Jović i drugi, *Zaštita mentalnog zdravlja u Srbiji – izazovi i rešenja*, Psihijatrija danas, XXXVII/1/1-226, Beograd, 2005.
- Milett, Kate, *Sexual Politics*, New York, 1970.
- Platon, *Zakoni*, Beograd, 1976.
- Platon, *Država*, Beograd, 1976.
- Petrović, Jasmina, *Pregled odnosa društva prema osobama sa invaliditetom kroz istoriju*, Teme, XXXVI, Br.2, Niš, 2012.
- Tatić, Damjan, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, Službeni glasnik, Beograd 2008.